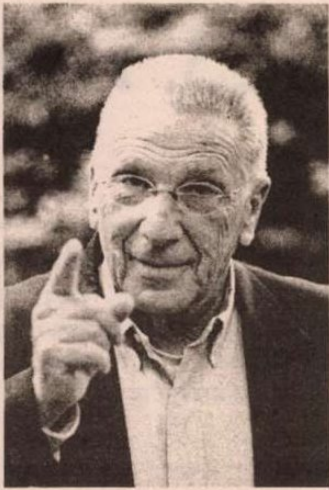

MIZANTRÓP

UNGVÁRI TAMÁS

Elsőfűves bölcsészként nyelvészetet Pais Dezsónél tanultam, finnül Zsirai Miklósnál, aki belénkverte valamennyi finn-ugor nyelven az elsőfűves ló értelmét (vogul cseremis, osztják nyelven *kit pum luv, kurem puv luv stb.*), filozófiát Lukács Györgynél, logikát Fogarasi Bélánál hallgattam, míg szociológiát Szalai Sándornál.

Ezek a tanárok életnagyságnál is nagyobbak voltak. A munkaszolgálatból szabadult Szalai Sándor a háború után népügyészként recsegte vádbeszédét Bárdossy László volt miniszterelnök ellen. Raccsoló hangja az egyetemen is betöltötte a folyosót. Hatalmas tehetség volt s hatalmas ember, keringtek róla pletykák derekasan. Egy vonakodó asszonyt, akit éppen feleségül akart venni a szekrény tetejéről tigrisugrással győzött meg szándékai komolyságáról. „Magánkívüli” tanárnak neveztek felfokozott adrenalin-szintjét tekintve.

Másodévesen már nem volt Szalai óra. A rendszerkívüli és magánkívüli tanárt elhurcolta az ÁVO, miként minden hajdani, prominens szociáldemokratát. Elképzelni se tudtuk, milyen lehetett a túlmozgásos, hedonista Szalai a fegyházban. Nem lehetett olyan kalitka, amit reá szabhattak, hiszen még odakünn az életben is nehéz volt beskatulyázni. Filozófiában, szociológiában egyaránt képzett volt a Zürichben és Frankfurtban tanult pokoljáró. A *Pester Lloyd*-ba németül, a *Szocializmus*-ba magyarul írt.

A szemináriumi szobákban olykor eleredt a nyelve, s néha bepillantást engedett korábbi életébe is. Édesapja jogtudós volt és történetesen az itáliai zeneszerző Puccini képviselője. Ki mást küldhetett volna jogdíj ügyekben egyenest George Bernard Shawhoz, mint tizenhat esztendősi fiát, akit az ír mester kedvesen fogadott és uzsonnával vendéglélt meg.

Szalai túlhabzó tehetsége akadályozhatta meg (történelmi balszerencsékkel karöltve), hogy korszakos művet hozzon létre. A fegyházból kijövet éppoly harsányan köszöntette egykori tanítványait a Múzeum körúton, mint annak előtte. Hedonizmus, végtelen életszeretete sem kedvezhetett az elmélyült munkának. Rehabilitációjára csak 1957-ben került sor. Az Egyetemi könyvtárba helyezték, ahol ideje jó részét a márvány aulában töltötte az alkalmas leve a márványoszlopoknak dölve, kinek magyarázhatja el mindazt, ami a lexikonokból kimaradt. Volt növendékeinek fel-felidézte a régi szociáldemokraták alakját Fényes Elektől Vámbéry Rusztemig: ezeket mind ismerte, olvasta, kiolvasta, idézte, emlékezett rájuk.

A rehabilitált Szalai a rendszer kezdte ártalmatlannak tekinteni, fogát vesztett oroszlának. Vagy egyszerűen úgy számoltak, hogy a rá mért börtön – ahogyan Lukács szerette mondogatni – *adekvát* volt. Szalai Sándor, persze növendékei javára, egyszerre három egyetemen kezdett el tanítani, még a veszprémi vegyiparin is. Azután az ENSZ Oktatási és Kutatási Intézetének igazgatóhelyettese lett. Akadémikus, elnöke több társaságnak. A bohém, harsány Szalai megnyitott és bezárt. Ebbe az akadémikus csapatba sokan beirat-

A Rémkirály

koztak. Bognár József akadémikus 1956 novemberének hajnalán hagyta el a Parlament épületét, amikor már az orosz tankok ágyúcsöveivel nézett farkasszemet Tildy Zoltán és felesége, valamint Háy Gyula és felesége. Bognár akadémikus azonban elsőnek érte utol a friss Kádár kormány hatalmasait, s onnan kezdve kinyitott, becsukott, szalagot vágott át, valamint két áltevékenység között Ortutay akadémikussal ebédelgetett a Mátyás pincében.

Háy Gyuláné Majoros Éva volt az az asszony, aki nyelvi készségeinek köszönhetően a világhoz fellebbező utolsó felhívást fordította németre a Parlamentbe menekült Rádió mikrofonjába 1956 november 4. hajnalán férje, az Írószövetség alelnöke nevében. Bibó István államminiszter még ottmaradt a Parlamentben, a Háy és Tildy házaspár a tankok között ballagott el.

Háyt az ötvenhatos megtorlási hullám monstre íróperében tartóztatták le. Felesége ismerőstől ismerősig rohagált férje kiszabadítása érdekében. Így jutott el Háy egyik hajdani emigráns társáig, Fogarasi Béla filozófia professzorig.

Fogarasi Béla egyetemi tanár irodája nem esett messze Szalai Sándortól, szellemileg azonban fényévek választották el birtokosaikat. Ha a világhírű Lukács Györgyöt egy bolygóhoz hasonlítjuk, akkor a körötte keringő holdak és műholdak közül Révai József, Rudas László, Háy Gyula és Fogarasi Béla halavány visszfénye világít ránk.

Fogarasi orra hegyén német professzori aranykeretes félszemüveg villogott. Arcát nyájasságban fénylő rosszindulat mintázta keserűre. Második ember volt világeletemben, amit talán megbocsátott volna. De mindig Lukács mögött volt a második, már az 1919-es Tanácsköztársaság, majd a bécsi és moszkvai emigráció során is. Fogarasi, amikor esélye nyílt, megmarta Lukácsot, majd hízelgés próbált a közelébe férközni. Moszkvai száműzésében Fogarasi egy száműzött német színésznővel házasodott össze, aki a truppjával a volgai németek között járta az alkalmi színpadokat.

Volgai németek akkor és addig léteztek, amíg Sztálin úgy akarta. De még a *Harmadik Birodalom* bűnös támadása előtt sem volt gyilkosabb frakcióharc, mint éppen a németajkú emigrációban. A Volga-német vándortársulat főrendezője, Gustav von Wangenheim talán arisztokrata származását kompenzálta azzal, hogy közvetlenül jelentett az államvédelmi hatóságnak. Brecht és Feuchtwanger nagy felfedezettjét Carola Nehert, az eredeti *Koldusopera Pollyját* így saját főrendezőjének feljelentése száműzte.

Előbb a színházat oszlatták fel, aztán a volgai német köztársaság is felszívódni látszott. Fogarasi Béláné ebből a környezetből jött Budapestre, németül szavalni kisebbségi falusi színpadokon. Lakásukon is rendeztek egyszemélyes szavalóesteket, ha jól emlékszem esztendőnként Goethe születésnapján. Ilse hosszú tógába öltözött, majd elszavalta a *Rémkirályt*, esetenként Schubert változatában, zongorakísérettel.

Fogarasi professzorra semmi sem ragadt az asszony színészi képességeiből. Logikát tanítva nyámmogott az osztályteremben. Mi azt hittük, a nagy filozófus tért haza. Aztán rádöbbszünk, hogy egy hiú emberi roncs próbálja kopott tekintélyének korbácsával belénk verni a szillogizmusokat. „Barbara, celarunt, dario...” Az érvényes ítéletek és feltételezések száma korlátozott. Minden ember halandó. János ember. Tehát János halandó. Barbara=AAA

De mennyire, dűnyögte mellettem **Eörsi Pista**. Növendékei megvetették, lenézték, sajnálták, undorodtak tőle. Miért véste be a jelesemet az indexembe, máig sem értem. A tankönyve használhatatlan volt, én egy középiskolás logikakönyvből készültem fel kétségbeesésemben.

A tantermen kívül is rémhírek terjedtek róla. Hogyan garázdálkodott az Akadémiai üdülőben, kiket és hányszor jelentett fel. 1956-ban a halálra íjtek között volt. Karinthy Cini hozta a hírt,

hogy a szovjet útlevelel rendelkező Fogarasi bizonyos hivatalok tisztviselőivel kiabál, alkalmanként elveszette a kóborol az utcán. Feltehetően belezavarodott abba, hogy amikor Lukács Györgyöt, ötvenhatos minisztert a szovjetek törbe csalták Nagy Imrével együtt és száműzték a Romániai Snagovba, s így a bölcsészeti filozófiai tanszék megürült – miért késik Fogarasi kinevezése ugyanabba a székbe, ugyanabba a szobába?

Fogarasi titkos álma végre beteljesült, megtért az utcai kóborlásból haza, a párttól kapott gellért-hegyi kúriába. S itt a pletykaforrások eltérnek egymástól. Karinthy Ferenc, azaz Cini egyik remek műsorszám volt a „Lear király a fényeren” színeivel vetekedő *sketch* Prof. Dr. Fogarasi megörüléséről. Ebben a verzióban hajdani tanárom fénylő arccal és elégedetten a perzsa szönyegek jóízű fogyasztásába kezdett, előbb a rojtoknál, majd a bokharai erősebb szőtesnél.

Háy Éva változata jobb és hitelesebb, már csak azért is, mert állítólag Révai József kapott rá a szönyegezésre elsőnek, amikor Kádárék baloldali elhajlásért félreállították. Volt egy művelődési miniszterünk is, akit a Pártközpontból helyeztek át a kormányzásba. Alig egyetlen hétig élvezhette a hatalmát a Szalay utcai páratlan épületben, amelybe Révai József kulturális diktátor külön liftet szereltetett be magának a néppel történő találkozások elkerülésére, amikor is az egy hete sem miniszter bezárkózott a szobájába, kényelmesen elhelyezkedett a bársonyszékben, majd magához rántotta a szönyeget felzabálás végett. A mentők törték rá az ajtót. Alakját, az egyhetes miniszterét, olykor kiretusálják az egyetemes magyar kultúra történetéből.

De maradjunk Háy Éva történeténél. Az 56 utáni megtorlásban letartóztatott, a férje kiszabadításért minden instanciát megjáró Háyné Majoros Éva a német feleséget is meglátogatja segítségért. Fogarasi Ilse azonban maga is bajban volt, s ezt mélyen átélte, amikor alkalmanként kijózanódott. A professzor ugyanis egyik órája után hazajött, módszeresen szétverte az íróasztalt, a könyvespolcra lesodorta Marx, Engels, Lenin, Kautsky és persze Fogarasi összes műveit, majd máglyarakást épített belőlük. A fejébe nyomott azután egy kirgiz tübtejkát, amolyan hízzett, kerek sapkát, majd levetkőzött anyaszült meztele. Aztán feltornázta magát a kupac tetejére és elkukorékolta magát.

Itt nagy részben Háy Éva plasztikus leírását követtem, a finom megfigyelésekért a dicséret őt illeti. A kukorékolásról a Kútvölgyi kórház ügyelése számolt be többünknek, miként arról is, hogy a kórház nem vállalta a kezelést, miután Fogarasi professzor kizárólag Goethe versek hosszas idézésével válaszolt egyszerű kérdésekre is. *Wer reitet so spät durch Nacht und Wind?* Ki lovagol ott a sötét éjszakában, kérdezte orvosaitól az olykor józan professzor. Végül nem válaszolhattak neki azt, amit Ilse, hogy Béla, *du hast immer recht*, Béla neked mindig igazad van.

Még akkor is igaza volt, amikor rémületében tovább józanodva tiltakozni kezdett, amikor a Kreml kórházába akarták szállítani. Milyen egyszerű logikával következtette ki, hogy az a halál előszobája? Minden ember halandó, Béla ember, Béla halandó. Háy Éva beszámolója szerint Fogarasi sírni kezdett, amikor elvitték. Csak akkor nyugodott meg, amikor Ilse a fülébe súgta - *meséli Háy Éva* -, hogy Sztálin rendelkezett így.

Külön repülőgép szállította professzorunkat Moszkvába egy orvos és egy ápoló kíséretében. Háy Éva történetét ez az orvos, jó ismerősöm, azal egészítette ki, hogy Fogarasi megnyugtatta saját fontosságának tudata. Békésen tűnt el a kórházban, s többé senki sem látta.

A feleségét Moszkvába rendelték a halálhírral, majd a koporsóval együtt egy kávédarálószzerű géppel vissza Budapestre. A masinán nem volt ülőhely, így szegény Ilse a férje koporsóján gubbasztva tette meg az utat. A repülő négy órán át lebegett a város fölött, mert Kádár János, Münnich Ferenc meg a többiek a Városligeti dísztribünön osztották az áldást a forradalom leverésének negyedik évében.

A nemzetközi munkásmozgalom történetéből a „Kratkij kursz”, a rövidített változat ennyi: Ilse a koporsón.